

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Філософський факультет

Кафедра історії філософії

РОЗМІРКОВУВАННЯ ПРО МЕТОД ПІЗНАННЯ ДЕМОКРИТА
REFLECTIONS ON THE METHOD OF COGNITION OF THE
DEMOCRITUS

Кваліфікаційна робота за освітньо-професійною програмою «Філософія»

за спеціальністю 033 Філософія

на здобуття освітнього ступеню бакалавра філософії

Студент-виконавець:

Примаченко Дмитро Вікторович

IV курс, I група, філософія

Науковий керівник:

Труш Тетяна Василівна

(кандидат філософських наук, доцент)

Допущено до захисту:

на засіданні кафедри історії філософії

протокол № _____ від _____ 2023 р.

Зав. кафедри історії філософії,

доктор філософських наук, доцент

Кононенко Тарас Петрович _____

Київ – 2023

ВСТУП.....	2
РОЗДІЛ I. ОСНОВНІ ЗАСАДИ ВЧЕННЯ ДЕМОКРІТА.....	4
1.1 Огляд джерел про атомістичну теорію Демокріта	4
1.2 Основні принципи пізнання буття за Демокрітом.....	11
1.3 Правила мислення за Демокрітом.....	17
1.4 Напрацювання Демокріта щодо пізнання.	22
1.5 Формування уявлення про реальність згідно з Демокрітом.....	25
РОЗДІЛ II. СПРОБА ВІДТВОРЕННЯ АТОМІСТИЧНОГО МЕТОДУ	35
2.1 Дослідження фрагментів Демокріта	35
2.2 Дослідження Чотирьох книг Псевдо-Демокріта.....	37
2.3 Лур'є — Демокріт і індуктивна логіка	40
ВИСНОВОК	45
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	47

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. При тому, що Демокріт жив понад 2400 років тому, йому вдалося розробити основи атомістичної теорії у дуже близькому виді до того, як ми її бачимо зараз. Його ідеї про природу матерії та будову Всесвіту не були широко прийняті в його час, але вони проклали шлях для подальшого наукового прогресу. Демокріт зміг зробити революційні відкриття без використання будь-яких просунутих технологій, лише певним специфічним шляхом мислення, досягти неймовірних результатів в межах науки та філософії.

При цьому його метод пізнання залишається доволі невизначеним. Ми не просто не маємо певної сформованої коментаторської чи дослідницької традиції щодо цієї проблеми, ми навіть не знаємо, чи нам доступна достатня кількість інформації, щоб ми могли повноцінно досліджувати цей метод.

У кращому випадку є можливість сформулювати повноцінне уявлення про метод пізнання Демокріта, спробувати сформулювати покрокову процедуру того, яким чином він робив ті чи інші твердження або умовиводи. Проте, на жаль, відносно того, що наразі відомо про Демокріта — те, на що насправді можна розраховувати — це певні натяки, що дадуть можливість сформулювати загальне враження про його метод, не більше. У найгіршому випадку знайти достатню інформацію, щоб говорити про його метод не вийде, проте навіть подібний результат роботи буде продуктивним, так як зможе поставити крапку на цьому питанні і зекономити час майбутніх дослідників.

Об'єктом дослідження є філософська спадщина атомістичного вчення Демокріта.

Предметом дослідження є виявлення методу пізнання, яким міг користуватися Демокріт.

Метою дослідження є спроба виявлення та, за можливості, реконструкція методу пізнання Демокріта.

Мета конкретизується у комплексі завдань:

- **визначити** основні ідеї атомістичного вчення;
- **проаналізувати** наявний спадок Демокріта;
- **дослідити** “Чотири книги Псевдо-Демокріта” на предмет згадок щодо логіки чи філософії Демокріта в цілому;
- **дослідити** можливість визначення та реконструювання методу пізнання Демокріта.

У роботі використовувалися фрагменти робіт Демокріта та наробітки коментаторів та дослідників його філософії від давніх часів до сьогодні, включно із деякими українськими дослідниками.

Методи дослідження: застосовано загальнонаукові методи порівняння, узагальнення, абстрагування, аналізу та синтезу.

Структура курсової роботи: робота складається зі вступу, 3 розділів, 4 підрозділів першого розділу, 3 підрозділів другого розділу, 3 підрозділів третього розділу, висновку та переліку використаних джерел.

РОЗДІЛ I. ОСНОВНІ ЗАСАДИ ВЧЕННЯ ДЕМОКРИТА.

1.1 Огляд джерел про атомістичну теорію Демокріта

Атомістична філософія — це філософська традиція, що виникла в Стародавній Греції і насамперед пов'язана з іменами філософів Левкіппа, Демокріта та Епікура. Атомістична філософія характеризується вірою в те, що світ складається з атомів, які є фундаментальними будівельними блоками матерії. Вивчення атомістичної філософії передбачає глибоке залучення античних текстів, а також знайомство з історичним, культурним та науковим контекстом, в якому ці тексти були написані. У цьому розділі розглядатимуться різні джерела знань про атомістичну філософію, включаючи первинні тексти, переклади, коментарі та вторинну літературу.

Атомістична філософія виникла в Стародавній Греції як відповідь на попередні філософські ідеї, зокрема, Фалеса, Анаксімена та Анаксагора. Ці мислителі розробили різні теорії про фундаментальну природу реальності, включаючи ідею про те, що все складається з єдиної першооснови (Фалес), що основними елементами є повітря, вода, земля і вогонь (Анаксімен), і що всесвіт складається із суміші нескінченно подільних частинок (Анаксагор). Це, до речі, за свідченнями Джонатана Барнса, Анаксагор цілком міг узяти від Анаксімандра, в якості підтвердження він наводить таку фразу учня Анаксімандра, Анаксімена: “Air is close to the incorporeal; and since we come into being by an effluxion of this, it is necessary for it to be both unlimited and rich, because it never gives out” [16, p. 45]. “Повітря близьке до безтілесного; і оскільки ми з'являємося на світ завдяки його витіканням, то необхідно, щоб воно було і безмежним, і багатим, бо воно ніколи не вичерпується” (переклад з англійської мови мій). Філософи-атомісти, такі як Демокріт та Епікур, спиралися на ці ідеї та розвивали їх, створивши нову філософську систему, яка наголошувала на існуванні дискретних, неподільних частинок

як фундаментальних будівельних блоків реальності. Про них у контексті сучасної теорії атома говорить Ланселот: “Our elementary particles are more elusive than Democritan atoms, but in some sense “they are there” [41, p. 27]. “Наші елементарні частинки більш невловимі, ніж демокритові атоми, але в певному сенсі “вони є” (переклад з англійської мови мій).

Вплив попередніх мислителів на атомістичну філософію можна простежити кількома способами. Наприклад, ідея Фалеса про те, що все складається з єдиної першооснови, може розглядатися як попередник атомістичного уявлення про єдині, неподільні частинки. Аналогічно, теорію чотирьох елементів Анаксімена можна розглядати як ранню спробу класифікувати основні будівельні блоки Всесвіту, ідею, яку в подальшому розвинули філософи-атомісти.

Теорія Анаксагора допомогла утвердити ідею про те, що матерія складається з дрібних, неподільних частинок. Сумнівно, що Демокріт, зокрема, не перебував під впливом Анаксагора, розвиваючи ідеї про атоми як фундаментальні будівельні блоки реальності. Атоми Демокріта не були нескінченно подільними, вони були найменшими можливими частинками. Під неподільністю мається на увазі, що їх не можна розділити, не зруйнувавши їхню фундаментальну природу, як уже йшлося вище.

Вплив цих ранніх мислителів на атомістичну філософію підкреслює тяглість філософських ідей протягом всієї історії. Атомістична філософія виникла не у вакуумі, а скоріше спиралася на попередні ідеї та розвивала їх, щоб створити нову і відмінну філософську систему. Розуміючи вплив попередніх мислителів на атомістичну філософію, ми можемо глибше зрозуміти історичний контекст і розвиток філософських ідей.

Фалес, Анаксімен та Анаксагор були не єдиними мислителями, що могли вплинути на розвиток атомістичної філософії. Інші більш ранні філософи, такі як Парменід і Зенон, також цілком могли впливати на неї. Парменід стверджував, що зміни є ілюзією, і що всесвіт складається з

єдиної, незмінної субстанції. Про це говорить Анскомб у своїх міркуваннях про філософію Парменіда: “So Parmenides is willing to name his *being* “one” and “changeless” and “continuous” and “like the mass of a well-turned ball”, i.e. uniform” [9, p. 4]. “Тому Парменід готовий назвати своє буття і “єдиним”, і “безтілесним”, і “безперервним”, і “подібним до маси добре оберненої кулі”, тобто рівномірним” (переклад з англійської мови мій). Ця ідея протирічить поглядам атомістів, які вважали, що всесвіт складається з дискретних, окремих частинок, які постійно перебувають у русі і взаємодіють одна з одною.

Зенон, учень Парменіда, розробив серію парадоксів, які кидали виклик концепції руху та змін. Ці парадокси мали на меті показати, що рух неможливий, а отже, реальність є статичною і незмінною. Атомісти, однак, не працювали в межах цих парадоксів, сумніви у теоріях руху і змін, як фундаментальних аспектів реальності, у них, відповідно до вцілілих фрагментів, не піднімалися.

Вплив попередніх мислителів на атомістичну філософію також виходить за межі самої філософії. Наприклад, атомісти, очевидно, не могли не перебувати під впливом наукових досягнень свого часу, особливо в галузі математики та астрономії. Піфагорійці, які діяли за століття до Демокріта, розробили математичну систему, що базувалася на ідеї чисел як фундаментальних будівельних блоків реальності. Пізніше ця ідея була адаптована атомістами, які розглядали атоми як еквівалентні будівельні блоки фізичного світу.

Вплив попередніх мислителів на атомістичну філософію, як в межах самої філософії, так і поза нею, підкреслює взаємопов'язаність ідей у різних дисциплінах і впродовж всієї історії. Розуміння того, як попередні філософи та вчені вплинули на розвиток атомістичної філософії, допоможе глибше усвідомити складність і багатство інтелектуальних традицій, які сформували сприйняття світу Демокрітом.

Первинні тексти, які є джерелами знань про атомістичну філософію, являють собою різноманітну колекцію стародавніх текстів з різних філософських традицій. Вони включають праці самих атомістів, а також роботи їхніх сучасників і пізніших коментаторів. Ці тексти відкривають вікно в античний світ і дають уявлення про філософські ідеї та дискусії, які сформували традицію атомістичної філософії.

Одним з найважливіших першоджерел атомістичної філософії є творчість Демокріта, якого часто вважають засновником атомістичної традиції. На жаль, більшість оригінальних творів Демокріта було втрачено, і залишилися лише фрагменти, які збереглися в роботах пізніших авторів. Ці фрагменти дають змогу зазирнути в уявлення Демокріта про природу реальності, будову матерії та роль сприйняття у пізнанні.

Іншими ключовими первинними текстами є праці Епікура, він розробив варіант атомістичної філософії, що наголошував на прагненні до насолоди як кінцевої мети людського життя. Ідеї Епікура були впливовими в елліністичний період і пізніше, а його праці є багатим джерелом інформації про етичні та метафізичні наслідки атомістичної філософії.

Вивчення первинних текстів є вкрай важливою частиною джерел знань про атомістичну філософію. Працюючи з ідеями та аргументами, представленими в цих текстах, дослідники можуть отримати глибше розуміння атомістичного світогляду та його значення для філософії, науки і культури як в античному світі, так і в сучасну епоху.

Коментарі, як певні осмислення оригінальних праць, також не можна ігнорувати, бо вони надають історичний контекст, детальний аналіз та критичну оцінку праць філософів-атомістів. Коментатори протягом всієї історії багато писали про праці Демокріта, Епікура, Лукреція та інших філософів-атомістів, часто надаючи детальні пояснення ключових понять, інтерпретації складних уривків та критичну оцінку аргументам, представленим первинними авторами.

Одним із прикладів значного коментаря до атомістичної філософії є праця філософа-неоплатоніка Сімпліція. Сімпліцій написав коментар до “Фізики” Арістотеля, в якому детально обговорив атомістичні теорії Демокріта та Епікура. Коментар Сімпліція відкриває важливе вікно в рецепцію атомістичної філософії в античному світі, а його аналіз атомістичних концепцій, таких як порожнеча та атоми, все ще широко вивчається і сьогодні.

Іншим важливим коментарем до атомістичної філософії є праця давньоримського філософа і поета Лукреція Кара. Поема Лукреція “Про природу речей” є розлогим викладом епікурейської філософії і побудована як коментар до ранніх творів Епікура. Коментар Лукреція вирізняється яскравою поетичною мовою та чітким поясненням складних філософських понять, що робить його важливим джерелом для сучасних дослідників, які прагнуть зрозуміти тонкощі атомістичної філософії.

На додаток до цих історичних коментарів, сучасні вчені продовжують писати коментарі до атомістичної філософії. Наприклад, філософ С. Тейлор багато писав про Демокріта та інших ранніх атомістів, надаючи детальний аналіз їхніх теорій та історичного контексту, в якому вони виникли. Ці сучасні коментарі часто привносять нові перспективи та розуміння давніх текстів, проливаючи світло на давні дебати та суперечки.

Коментарі також важливі для розуміння того, як атомістична філософія інтерпретувалася і розвивалася з плином часу. Наприклад, творчість філософа 17-го століття П'єра Гассенді часто розглядають як значний розвиток епікурейської філософії, оскільки він намагався примирити атомістичні ідеї з християнською теологією свого часу. Коментар Гассенді до праці Лукреція “Про природу речей” дав нову інтерпретацію епікурейської філософії, наголошуючи на важливості емпіричного спостереження та відкидаючи певні аспекти традиційної епікурейської доктрини.

Загалом, коментарі для вивчення атомістичної філософії, бо вони містять історичний контекст, детальний аналіз та критичну оцінку праць атомістичних філософів, і їх продовжують вивчати та обговорювати науковці й сьогодні.

Близько за характером до коментарів стоїть вторинна література. Вторинною літературою можна назвати роботи, які написані про атомістичну філософію, а не самі оригінальні тексти. Сюди входять наукові монографії, журнальні статті та збірники наукових праць, які аналізують, інтерпретують та критикують ідеї атомістичних філософів. Вторинна література є важливим джерелом знань про атомістичну філософію, оскільки вона забезпечує критичний та аналітичний погляд на ідеї, представлені в первинних текстах.

Одним з яскравих прикладів вторинної літератури з атомістичної філософії є праця філософа та історика науки П'єра Дюема. Книга Дюема "The Aim and Structure of Physical Theory", видана 1906 року, містить детальний аналіз розвитку атомістичних ідей у давньогрецькій філософії та їхнього впливу на пізніші фізичні теорії. У роботі Дюєма підкреслюється важливість вивчення історичного контексту атомістичної філософії, і він стверджує, що атомістичні теорії Демокріта та Епікура були важливими попередниками сучасної фізики.

Іншою важливою роботою з вторинної літератури про атомістичну філософію є книга "Атом в історії людської думки" фізика та історика науки Бернарда Пульмана. У книзі Пульмана подано вичерпний огляд розвитку атомістичних ідей протягом всієї історії, від Стародавньої Греції до сучасної фізики. Пульман підкреслює міждисциплінарний характер атомістичної філософії і показує, як атомістичні ідеї вплинули на такі різні галузі, як хімія, біологія та філософія.

На додаток до цих класичних творів вторинної літератури, є багато сучасних науковців, які продовжують писати про атомістичну філософію.

Наприклад, філософ Маргарет Вілсон багато писала про Демокріта та його теорію сприйняття, стверджуючи, що його ідеї були важливими попередниками сучасних теорій сприйняття. Так само філософ Джеймс Уоррен писав про етичні наслідки атомістичної філософії, стверджуючи, що атомістична концепція світу має важливі наслідки для етичної теорії.

Загалом, вторинна література надає критичний аналіз, історичний контекст та нові погляди на ідеї, представлені в первинних текстах, тому дослідник фактично завжди зацікавлений у її вивченні. Вивчаючи як первинні, так і вторинні джерела, науковці можуть отримати глибоке розуміння атомістичної філософії та її постійної актуальності для сучасних філософських дебатів.

Переклади відіграють вирішальну роль у вивченні атомістичної філософії, роблячи первинні тексти доступними для ширшої аудиторії. Однак процес перекладу не є простим, і вчені повинні робити інтерпретаційний вибір щодо того, як передати значення і нюанси оригінального тексту іншою мовою.

Одним із найважливіших перекладів первинних текстів атомістичної філософії є робота Германа Дільса та Вальтера Кранца, які на початку 20-го століття здійснили остаточне видання фрагментів творів досократиків. Це видання, відоме як “Фрагменти досократиків”, “Die Fragmente der Vorsokratiker”, залишається важливим джерелом для дослідників античної філософії.

Серед інших важливих перекладів — робота Роберта Дрю Гікса, який здійснив перший повний англійський переклад збережених творів Епікура в 1910 році, а також переклад Лукреція “Про природу речей” Мартіна Фергюсона Сміта, який вважається одним з найбільш точних і доступних перекладів цього важливого тексту.

Без уваги також не можна залишити роботу “Демокріт. Тексти. Переклад. Дослідження” Лур’є С. Я. Це одна із найповніших та

найактуальніших робіт в межах групування та дослідження всіх доступних відомостей щодо філософії Демокріта. Також велику цінність мають ідеї, коментарі Лур'є, про деякі з яких ще йтиметься у цій роботі.

Отже, переклад первинних текстів є невід'ємною частиною вивчення атомістичної філософії, що дозволяє вченим отримати доступ до цих важливих творів античного світу і зрозуміти їх. Однак процес перекладу є складним, і перекладачі повинні ретельно враховувати нюанси мови та культури, щоб передати первісне значення тексту. Звертаючись до кількох перекладів та оцінюючи їхню надійність і точність, науковці можуть глибше зрозуміти розвиток атомістичних ідей в античному світі, а також їхнє значення для філософії та науки в сучасну епоху.

Отже, існує багато різних джерел знань про атомістичну філософію, включаючи стародавні тексти, сучасні переклади, коментарі та вторинну літературу. Кожне з цих джерел має свої переваги і недоліки, і як прості читачі, так і дослідники повинні проявляти обережність і критичне мислення при оцінці та ефективному використанні цих джерел. Залучаючи широкий спектр джерел і поглядів, вони зможуть отримати глибше і повніше розуміння цієї важливої філософської традиції та її постійної актуальності для сучасних дебатів, як мінімум у межах філософії.

1.2 Основні принципи пізнання буття за Демокрітом.

Для того, щоб повноцінно зрозуміти, як Демокріт досліджує світ, які методи може для цього використовувати, потрібно спочатку розібратися у базових засадах його вчення. Вчення Демокріта, банально як людини, що писала і жила тисячоліття тому, не є очевидним для сучасного читача. Саме тому є сенс спочатку створити певний ґрунт, розібратися у базових засадах вчення філософа, а вже далі рухатися до більш важкодосліджуваних, специфічних елементів його вчення.

Логіка Демокріта тісно переплелася з його експериментами та самим вченням. Можна сказати, що вчення Демокріта без логіки в принципі існувати не може. Достатньо багато тверджень Демокріт ніяк не міг перевірити емпірично, тому єдине, що йому залишалося робити — припускати. Наприклад, Секст Емпірик у “Пірронових положеннях” стверджує, що Демокріт вивів, що речі є такими, якими вони є, на основі цікавого спостереження — він помітив, що різним людям, за різних умов, один і той самий мед може здатися солодким чи гірким. Цитата: “For from honey’s appearing sweet to some people and bitter to others, Democritus, as they say, reasons that it is neither sweet nor bitter, and in view of this he joins in sounding the Skeptic slogan “not more” [34, p. 133]. “Бо від того, що мед здається солодким для одних і гірким для інших, Демокріт, як кажуть, розмірковував, що він не солодкий і не гіркий і, з цієї перспективи, він приєднується до слогану скептиків “нічого більше” (переклад з англійської мови мій).

Ці спостереження легко підтверджуються особистим досвідом будь-якої людини. Якщо зайти зі світлої вулиці у приміщення, воно здаватиметься дуже темним, але скоро очі звикнуть до менш яскравого освітлення і приміщення вже не здаватиметься темним, воно виявиться нормально освітленим, а вулиця — нестерпно яскравою.

Таким чином цілком логічно припустити, що речі є самі собою не такими, якими вони нам здаються. Це не значить, що Демокріт тут стверджує, що речі нам взагалі недоступні, що ми не маємо ніякого доступу до них, він вказує, що ми не можемо бути впевненими в тому, які характеристики мають речі. Тому він зупинився на базовому твердженні із яким важко сперечатися — речі є такими, якими вони є.

Тобто наша воля насправді не впливає на оточуючий світ, не достатньо просто захотіти, щоб якась річ стала інакшою, ні, вона є такою, якою вона є. Відповідно це твердження можна трактувати, як вкрай ранню,

ще навіть дещо неокреслену, але цілком ґрунтовну спробу розділення світу на об'єктивний та суб'єктивний. Демокріт, звичайно, не послуговувався такими термінами, але це розділення — це єдине, що логічно витікає з його тези. Об'єктивно речі певним чином є, але їхній стан не залежить від того, як їх бачить якась конкретна людина. Це пояснює, чому якщо одна людина стверджує, що предмет гарячий, а інша людина стверджує, що він холодний, то предмет сам собою ніяк від цих тверджень про нього не зміниться. Він матиме певну температуру, яку ми можемо оцінювати як нам завгодно, але від нашої оцінки його температура не зміниться.

Це вельми важливе та прогресивне твердження, бо одне з перших серйозних розділень світу, який ми суб'єктивно сприймаємо та світу, який він є сам собою. Навіть якщо не окреслювати це термінами “об'єктивно” та “суб'єктивно”, подібна позиція все одно багато відкриває для науковця та філософа, бо дає можливість зайняти продуктивнішу перспективу. Хоч і справді стає важко описувати та загалом вивчати світ, розуміючи свою віддаленість від розуміння, яким же він насправді є, але прагнення до об'єктивності, до бачення світу таким яким він є, бачення, що не буде затьмареним особою споглядача, створює твердий та поживний ґрунт для розвитку вже не філософсько-наукових, загадкових віршів, а того, що навіть в сучасності назвали б справжньою наукою.

Також Демокріт займав незвичайну для досократичної традиції позицію щодо пошуку першопричин. У “Про появу тварин” Арістотеля можна знайти згадку про те, що Демокріт відмовляється шукати першопричину і в принципі працювати з нею: “...in cases of this sort, he says, is to seek a starting-point for what is unlimited” [12, p. 196]. “... у таких випадках це те саме, що шукати початок нескінченності” (переклад з англійської мови мій). Там Арістотель показує, що Демокріт вважає, що шукати першопричину — це як шукати початок нескінченності —

неможливо та безглуздо, бо для того, що відбувається завжди, для нескінченного, не існує початку.

Демокріт розуміє, що не має доступу до деяких знань і дуже сумнівно, що матиме. Проблема першопричини, як, наприклад, проблема того, що чекає людину після смерті, не має рішення і скоріше за все ніколи не матиме. Тому найраціональніше — просто не витратити свої ресурси на пошук відповіді на питання, яке не може бути вирішеним. Особливо хороший приклад цьому саме питання про потойбічне життя. Для того, щоб дізнатися відповідь на нього, нам був би потрібний той, хто повернеться із потойбіччя, але таких поки не було.

Приблизно так само із першопричиною. Ми просто не можемо знати, що стало першопричиною всього того, що відбувається. Ми можемо припускати, спираючися на вивчення світу, який він є зараз, але абсолютно точної відповіді скоріше за все і не буде. Цей хід Демокріта, небажання вивчати проблему першопричини, виявляється ефективним і досі. Навіть зараз ми лише припускаємо, як створюються всесвіти, як вони руйнуються, але не те що остаточної відповіді, навіть розуміння, яка теорія ймовірніша, дотична до справжнього положення речей, а яка ні, ми не маємо. Тому найбільш раціонально заощаджувати сили задля вирішення “вирішуваних” проблем. Тобто тих проблем, що є певним чином досвідно доступними, а не принципово недосяжними для людського розуму.

Як твердження про те, що річ є такою, якою вона є, так і відмова від роботи над проблемою першопричин, є цікавими та актуальними і зараз. Досі люди б'ються над проблемами, які вони не можуть вирішити, як проблема того, що буде після смерті, так і проблема того, із чого все почалося, людям також природньо довіряти своїм чуттям і не забувати, що вони часто їх обманюють, що речі є такими, якими вони є поза нашою суб'єктивною думкою. Але навіть без цих вельми корисних та продуктивних зауважень, вчення Демокріта так сильно не постраждало б, як

без твердження, що буде розібране далі. Це твердження можна назвати принципом наслідковості і він, цей принцип, є одним із найважливіших позицій вчення Демокріта, як ми його знаємо. Дослідник Демокріта, Лур'є, вказує на цей принцип: “Все прочее считали, что мир одушевлен и управляется провидением, а Левкипп, Демокрит и Эпикур и остальные сторонники атомов считали, что он не одушевлен и управляется не провидением, а некоей неразумной природой, и состоит из атомов” [4, с. 213]. “Усі інші вважали, що світ одушевлений і керується провидінням, а Левкіпп, Демокрит і Епікур і інші прихильники атомів вважали, що він не одушевлений і керується не провидінням, а деякою нерозумною природою, і складається з атомів” (переклад з російської мови мій). Тобто, по-суті, він стверджує, що Демокрит казав, що все відбувається відповідно до природи, при тому абсолютно нейтральної, як ми би зараз сказали, механічної.

Тут розкривається одразу декілька цікавих проблем. По-перше, факт того, що існує дещо, що керує світом, певним чином визначає те, яким чином він функціонує. Це вже достатньо проблемна теза. З одного боку є комфорт від того, що все визначено наперед, існує або провидіння, або якийсь закон природи, що визначає долю людини наперед. Але це ж і породжує практичну проблему. Людині природньо боятися повного хаосу, де вона взагалі нічого не може зрозуміти та передбачити, але тотальна, прорахована напередвизначеність також не сильно радуватиме. Тут з одного боку можна було би апелювати до того, що існує провидіння, боги та подібне, тобто це, усе ж, якісь сутності, із якими можна мінімально взаємодіяти, просити їх про щось, питати їх про те, що вони приготували людині у майбутньому. Це річ доволі доступна. Проте якщо йдеться про неживу природу, що закладає послідовність подій, якої доводиться слідувати людям, тут уже дещо неприємніше. Не дуже приємно, коли долею керує дещо холодне, неживе, те, що не почує молитв і не зможе змінити свій підхід. Дари природі байдужі. У цьому є дещо некомфортний момент у

філософії Демокріта. Більше того, сучасна людина може просто-напросто сказати, що це безглузде вчення, бо якщо йдеться про тотальну напередвизначеність, то нема сенсу щось робити, залишається лише апатія. Це вельми природня реакція. І так, в межах проблеми свободи волі ця напередвизначеність Демокріта не є комфортною і особливо практичною. Але є і інші підходи.

Що, якщо проігнорувати проблему відсутності свободи волі і звернути увагу на продуктивне у вченні Демокріта? А продуктивне в ній є. Це можливість без думок про недоступний божий промисел, провидіння і всяке подібне, певним чином контролювати своє життя. Якщо всім керує неодухотворена природа, то ми можемо виводити наукові закони, ми можемо прогнозувати. Треба тільки врахувати якомога більше факторів і тоді у нас буде доволі надійний прогноз, при тому абсолютно незалежний від випадковості. Випадковість буде лише людським фактором — ми самі щось не врахували. Так, нам доводиться ігнорувати частину теорії, що відкидає свободу волі людини, проте найголовніше взяти від вчення найпродуктивніше. А найпродуктивнішим в межах керування світу “деякою нерозумною природою” є саме можливість її прогнозувати, передбачати.

Якою би суперечливою та неоднозначною не була ідея Демокріта про те, що ніщо не відбувається просто так, а лише внаслідок необхідності, вона залишається один із найголовніших положень його вчення. Саме на ньому Демокріт побудує своє уявлення про те, що взагалі відбувається у світі. Це ключова, базова позиція для фактично будь-якої наукової концепції. Із часом, за тисячі років, людство змогло в дечому спростувати Демокріта, але ми досі базуємося на його уявленнях про світ і на цьому твердженні в тому числі.

Загалом межах дослідження особливостей пізнання буття за Демокрітом, вкрай важливо чітко зрозуміти декілька речей. По-перше, Демокріт вважає, що наш досвід може бути вкрай оманливим. Так, ми

отримуємо всю інформацію про світ завдяки органам чуттів, тим не менш, вони нас багато в чому обманюють, реальну картинку світу ми не здатні побачити. Із цього витікає друге — за вченням Демокріта існує світ, який він є насправді (атоми та порожнеча, очевидно) та світ, який він нам здається, з усіма кольорами, запахами і так далі. По-третє, світ хоч і керується, але не провидінням, а нерозумною природою. І хоч це може створювати концептуальні проблеми щодо, скажімо, свободи волі людини, тим не менш, ми все одно можемо отримати продуктивне із цього вчення — можливість прогнозувати цю напередвизначену природу.

1.3 Правила мислення за Демокрітом.

Відомо також, що Демокріт, при дослідженні людського мислення, не зупинився лише на твердженні про те, що речі є такими, якими вони є. Схоже, що він значно розширював цю частину свого вчення у творі “Про форми” чи “Про атоми”, його, відповідно до Лур’є, цитує Секст Емпірик у своєму творі “Проти математиків”: “Исходя из этих руководящих правил, человек должен убедиться в том, что он далек от ясного постижения действительности” [4, с. 219]. “Виходячи з цих керівних правил, людина повинна переконатися в тому, що вона далеко від ясного усвідомлення дійсності” (переклад з російської мови мій). Це дає набагато краще розуміння позиції Демокріта щодо знання, того, наскільки нам взагалі доступна реальність.

Він не просто так каже, що людині реальність таки певним чином доступна, просто не зовсім ясно. Протягом часу виникали різні думки про наше бачення реальності. Дехто вважав, що нам реальність, дійсність, принципово недоступні, були ті, хто вважав, що реальність є такою, якою ми її буквально сприймаємо. Демокріт займає обережну, не радикальну позицію. Він каже, що людина просто дещо затьмарена, їй, можна сказати,

лише частково доступна реальність. Він тут не ставить хрест на людському пізнанні, що також є достатньо продуктивним.

Якби він сказав, що людині реальність принципово недоступна, то будь-які його подальші дослідження природи, того, що оточує людину, суперечили його вченню. Навіщо і як можна вивчати те, що нам принципово недоступне? Цікаво також, що в цьому Демокріт не суперечить попереднім тезам. Він залишає собі достатньо тонкий та красивий вихід із будь-якої критики, спрямованої на те, що він десь суперечить собі. При тому, він залишає своє вчення продуктивним. Там саме, за Лур'є, Секст Емпірик додає, що Демокріт казав, що чіткого знання того, якою є річ дуже важко досягти: “Однако станет ясно, что отчетливое знание того, какова каждая (вещь) в действительности, сопряжено с очень большими трудностями” [4, с. 219]. “Однак стане зрозуміло, що чітке знання того, яка кожна (річ) насправді, пов'язане з дуже великими труднощами” (переклад з російської мови мій). Таким чином Демокріт чітко та прозора каже, що реальність нам насправді доступна, вона відкриється, але тільки за умови, що ми докладемо відповідних зусиль.

Іншим важливим елементом вчення Демокріта є його теза, висвітлена Арістотелем у трактаті “Про душу”: “For Democritus simply asserted the identity of soul and mind. For he equated the true with the apparent and for that reason approved of Homer’s expression “Hector, as he lay there, grasped different thoughts”. So that it is indeed clear that he did not treat the mind as a kind of faculty to do with truth, but rather asserted the identity of soul and mind” [11, p. 97]. “Адже Демокріт просто стверджував тотожність душі та розуму. Адже він вважав, що дійсність — це те, що ми собі уявляємо і саме тому схвалював вислів Гомера “Гектор, лежачи, схоплював різні думки”. Так що дійсно зрозуміло, що він не ставився до розуму як до якоїсь здатності, що має відношення до істини, а навпаки, стверджував тотожність душі і розуму.” (переклад з англійської мови мій). Мається на увазі, що він,

Гектор, був безумним, але підхід тут інакший, ніж можна часто зустріти. Оскільки Демокріт стверджує, що розум та душа — одне і те саме, то він необхідно стверджує, що розум не дає нам істинне пізнання, як і душа нам його не здатна дати, бо вони є одним і тим самим — усе залишається лише нашим баченням речей. Таким чином можна стверджувати, що Демокріт уже тоді усвідомлював, що саме фізичні зміни змушують людину збожеволіти, не щось нематеріальне.

Аргументом до того, що Демокріт має на увазі саме фізичну, матеріальну зміну в розумі людини при настанні безумства, а не якусь одержимість, може слугувати твердження Діогена Лаертського у його творі “Про життя, вчення та вирази знаменитих філософів”: “Sonne und Mond haben sich aus solchen glatten und runden Atomenhaufen gebildet und die Seele gleicher- weise; sie und die Vernunft sind eins” [19, s. 159]. “Сонце і місяць утворилися з таких гладких і круглих скупчень атомів, і душа так само; вона і розум - одне ціле” (переклад з німецької мови мій). Тобто Демокріт не тільки ототожнював душу та розум, а ще й обидва називав матеріальними. Що є вкрай незвичним для часів античності, Демокріт у своїй філософії фактично повністю відмовляється від усього нематеріального. Він говорить лише про те, що може існувати та існує. Таким чином, ті стани, які по-різному, але фактично завжди трактувалися, як наслідки нематеріальних чинників, для Демокріта — лише зміни у матеріальному, навіть якщо він дещо не був здатний сприймати чуттєво, він все одно не називав це нематеріальним.

Він до останнього тримається своєї тези про те, що все є лише атоми та порожнеча і не боїться називати те, що завжди вважалося нематеріальним, матеріальним. Проте він називає речі так, як називає не просто так, не для того, щоб просто заперечити загальноприйнятту думку. Це твердження є продуктивним, він хоче говорити лише про те, із чим ми насправді здатні працювати. Ну а називаючи дещо нематеріальним, ми

одразу фактично відкидаємо можливість із ним раціонально працювати, тому Демокриту потрібно, щоб і розум, і душа мали певний ступінь матеріальності. Якщо так подумати, то це було більше, ніж вдале твердження. Якщо ми вважаємо душу нематеріальною, то і лікувати її ми будемо певними ірраціональними методами, абсурдно намагатися фізично впливати на те, що не має стосунку до фізичного. Ну а якщо ми назвемо душу такою, що може реагувати на фізичні втручання, то і працювати з нею, лікувати у тому числі, вийде значно продуктивніше. Стоятиме акцент уже на правильному підборі конкретних фізичних впливів на неї, а не на проведенні тих чи інших ритуалів (у сенсі повністю формальних послідовностей дій, що ніяк не впливають на реальний стан речей).

Рухаючися далі, щодо називання речей, продуктивної роботи із ними та визначення суті. Арістотель у “Про частини тварин” помічає цікаву деталь про вчення Демокріта: “The reason why our predecessors failed in hitting upon this method of treatment was, that they were not in possession of the notion of essence, nor of any definition of substance. The first who came near it was Democritus, and he was far from adopting it as a necessary method in natural science” [15, p. 6]. “Причина, чому наші попередники не змогли вдатися до цього методу дослідження, полягала в тому, що вони не володіли ні поняттям сутності [essence], ні будь-яким визначенням субстанції [substance]. Першим, хто наблизився до нього, був Демокріт, і він був далекий від того, щоб прийняти його як необхідний метод в природознавстві... .” (переклад з англійської мови мій). Тобто він говорить про метод наукового дослідження, близький до його підходів, яким з послуговувався Демокріт. При тому, за словами Арістотеля, Демокріт був можливо єдиним досократиком, який задумувався про визначення слів, тобто задумувався про сутність речі. Досократики часто займалися вивченням не сутності речі, а наприклад, того, з чого вона складається.

Мається на увазі, що якби середньостатистичний досократик взявся пояснювати телефон, то він би його розібрав та описав із чого той складається, а Демокріт вже наблизився до, багато в чому, більш просунутого методу, де він пояснює не просто складові речі, а намагається дати речі визначення, вхопити її суть. Арістотель цьому приділяв достатньо багато уваги, тому він не впустив подібну особливість вчення Демокріта. Демокріт дійсно зробив певний прорив. Самі його думки про те, щоб знайти той принцип, що універсально об'єднуватиме всі речі, при тому не покладаючися ні на що надприродне, нематеріальне, вже ставить його вище за багатьох філософів. І той факт, що він можливо першим почав виокремлювати сутність речей, намагатися давати визначення, разом із його детермінізмом, особливо його вирізняє. Вирізнення суті речі замість банального опису її складових настільки важливе через те, що воно є продуктивним. Важко щось зробити зі знанням того, що, прикладом, скрипка має верхню деку, нижню деку, гриф, кілки... . Цю інформацію можна сприйняти лише як факт. Скрипка влаштована так, усе, якщо комусь, хто матиме це знання, захочеться створити скрипку, то він зможе лише її скопіювати. Без знання суті, головного принципу, знання складових певної системи фактично нічого не дасть. Соціум складається із людей, а люди складаються з органів. Проте це твердження ніяк мені не допоможе зрозуміти, чим є соціум по-суті, чим є людина по-суті. Так, знання елементів важливе, але воно виявляється вторинним перед знанням сутності речі.

Таким чином, в межах вивчення правил мислення за Демокрітом, необхідно звернути увагу на декілька речей. Перша — людина має пам'ятати, що її бачення реальності викривлене, проте насправді вона може досягти істини. Із цього витікає друге — можливість, як мінімум, як максимум — потреба у тренуванні свого розуму задля можливості досягнення істинного знання. Окрім того вельми цікаво, що Демокріт в

межах своїх досліджень, навіть працюючи із душею та розумом, відкидає все ірраціональне, нематеріальне, те, із чим не можна досвідно працювати. Це можна приписати до певних правил мислення, навіть скоріше загального спрямування думки. Нам немає сенсу зациклюватися на тому, що не можна відчувати, побачити та якимось чином довести. Необхідно акцентувати увагу на продуктивному і доступному для роботи.

1.4 Напрацювання Демокріта щодо пізнання.

Секст Емпірик у роботі “Проти математиків” стверджує, що, Демокріт не просто скептично ставився до проблеми досягнення істинного знання. Так, Демокріт був впевнений, що всіх нас обманюють наші чуття: “But Democritus sometimes does away with the things that appear to the senses and says that none of these things appear truthfully, but only in the manner of opinion, while what is true in the things that there are is the fact that there are atoms and void” [33, p. 76]. “Але Демокріт іноді відкидає речі, які відкриваються органам чуття, і каже, що жодна з цих речей не відкривається істинно, а лише у вигляді поглядів, тоді як істинним у речах, які існують, є те, що існують атоми і порожнеча” (переклад з англійської мови мій) . Вони не дають нам зрозуміти, яким є світ насправді, якими є речі. Але Демокріт знайшов тут вихід, він не потрапив у проблему абсолютного незнання: “There are two forms of judgment, one legitimate, the other bastard. And all these are of the bastard kind: sight, hearing, smell, taste, touch. The other one is legitimate and separated from this.” Then, ranking the legitimate kind before the bastard one, he goes on to say: “When the bastard one can no longer see any smaller or hear or smell or taste or perceive by touch, but <...> more finely, <...>” [33, p. 76]. “Існує дві форми судження: одна законнонароджена, інша незаконнонароджена. І все це - з роду незаконнонароджених: зір, слух, нюх, смак, дотик, а інше - законне і відокремлене від цього... Коли ж байстрюк

уже не бачить меншого, не чує, не сприймає на нюх, на смак, на дотик, але <...> точніше, <...>”. Отже, на думку цієї людини, розум теж є критерієм, який він називає законнонародженим судженням” (переклад з англійської мови мій). Достатньо заплутана теза, проте якщо її розібрати на частини, усе стане значно простішим. За Демокрітом існує два типи знання. Перший тип — те, що ми дізнаємося завдяки чуттів — це і зір, і слух, і запах, і смак, і дотик. Це Демокріт, можна сказати, зневажає, він називає цей вид думки незаконнонародженим. Він підтверджує своє скептичне ставлення до чуттєвого, яке можна було побачити у багатьох попередніх фрагментах. Другий вид думки — тип, що Демокріту подобається. Він називає його законнонародженим, таким, якому можливо довіряти. Це те, що є прихованим від наших чуттів. Критерій для вибору та уникання, за Демокрітом, — це чуття, а критерій для наукового дослідження — думка або певний розмисел. Вона, за Демокрітом, і дозволяє дізнатися те, що не допоможуть дізнатися ніякі органи чуттів. Це достатньо логічний розвиток вчення Демокріта. Він же не може стверджувати, що існує щось, чого не видно оку, що не можна пізнати абсолютно ніяк? Йдеться, звісно, про атоми. За Демокрітом, атоми — це об’єктивно існуючі речі, але яким чином це можливо довести? Тисячі років минуть перед тим, як людство отримає можливість побачити атом та дрібніші часточки та емпірично пересвідчитися у правоті Демокріта. Але філософ не міг засновувати своє атомістичне вчення без можливості хоч якось аргументувати свою теорію. Тому він описує думку, породжену тренуваним розумом, як те, чому доступна істина. Демокріт не казав, що істинне нам абсолютно недоступне, він лише казав, що потрібно докласти великих зусиль, щоб пізнати істину. Тут він дає інструмент цього пізнання. Саме інструмент, бо думка не завжди веде до істини, за певного застосування вона здатна привести і до омани. Проте будь-який інструмент, за неправильного застосування, здатний призвести до небажаних результатів. Так само із мисленням, думкою.

Демокріт наділяє думку особливою властивістю — здатністю бачити настільки мале, настільки тонке, що жодні органи чуттів це вже не зможуть сприйняти. Таким чином саме думкою і можливо досягти такої бажаної істини, звільнитися від нескінченних переживань про ілюзорне, про те, що картина світу, якою вона дійсно є, ніколи нам не відкриється.

Цікаве також твердження Демокріта про те, що саме у мудреців та у тварин є більше за п'ять чуттів: “Демокрит говорив, что чувств больше пяти у животных, мудрецов и богов” [4, с. 355]. “Демокріт казав, що чуттів більше за п'ять у тварин, мудреців та богів” (переклад з російської мови мій). Не схоже, щоб Демокріт порівнював мудреців і тварин за рівнем мислення, тобто прив'язати позицію Демокріта про те, що існує п'ять чуттів (зір, слух, нюх, смак, дотик) та шосте чуття, в якості думки, певного мислення, не вийде. Окрім того, Демокріт говорить про два види чуття, про чуттєве та про думку, тому, скоріше за все, він говорить про те, що ми і стали називати шостим чуттям. Під шостим чуттям зазвичай мається на увазі певний вид передбачення майбутніх подій. Конкретне визначення залежить від контексту. Шосте чуття може бути і здатністю бачити далеке майбутнє, чи майбутнє загалом, і може матися на увазі телепатія, і банально інтуїція. Порівняння із тваринами у цьому випадку допомагає. Завдяки ньому стає зрозумілим, що матися на увазі телепатія чи передбачення далекого майбутнього не може. Навряд чи Демокріт міг би виділити подібні здібності у звичайних тварин. Особливо зауважуючи той факт, що тварині притаманно мислити достатньо контекстуально. Найголовніше для неї, щоб на даний конкретний момент все було добре, для багатьох тварин довгострокове мислення, прогнозування в принципі недоступне, не кажучи вже про точне знання майбутнього. Таким чином залишається фактично лише значення шостого чуття, як певної, як зараз би сказали, інтуїції. Знову ж, контекст мудреця та тварини у більшості випадків значно відрізняється, це, напевне, усвідомлював і Демокріт. Скоріше за все, він мав на увазі, що

шосте чуття мудреця — це щось на кшталт наукової, пізнавальної інтуїції, якщо користуватися сучасними термінами. У випадку же тварини ця інтуїція буде пов'язана із виживанням. Проте дійсно, Демокріт цілком може бути правим у цьому випадку. Тварини здатні сприймати багато того, що нам важко пояснити, як взагалі можна відчувати, це легко можна було назвати інтуїцією. Так само і з мудрецьми, експертами у певній галузі. Не всі вони та не завжди здатні чітко пояснити, яким чином вони розуміють, чому щось відбувається так, а не інакше, але тим не менш, вони часто у подібних здогадках бувають праві. Подібне важко не назвати чимось окрім інтуїції.

У цій частині роботи найцікавішим виявляється те, що на додачу до того, що Демокріт розглядав тільки думки породжені тренуваним мозком, як ті, що можуть досягти істини, він ще й роздумував про шосте чуття. Він казав про нього в контексті мудреців та тварин, логічно подумати, що якщо у тварин — це дещо, що вони мають від народження, то, очевидно, що мудрецьам цього ще треба окремо діяти. Тобто це явно набуває “чуття”, а набувається воно тим, що ми зараз назвали би професіоналізмом. Тобто коли людина дуже добре розбирається у своїй сфері, вона здатна інтїтивно відчувати певні паттерни, закономірності, на це і вказує у своєму вченні Демокріт.

1.5 Формування уявлення про реальність згідно з Демокрітом

В межах дослідження методу вивчення світу Демокрітом не можна ігнорувати частину його вчення, у якій йдеться про те, як, на його думку, людина формує своє уявлення про реальність. Дослідження цих уявлень саме собою, звичайно, дає краще розуміння вчення філософа, проте це не найголовніше. Значно важливіше, що саме в межах вчення про формування уявлення про реальність дуже добре можна зрозуміти, як Демокріт бачив світ і трактував взаємодію людини із ним. В решті-решт, цілісне розуміння

того, як людина бачить світ за Демокритом дуже сильно нас наблизить до того, як він із цим світом працював, бо логічно припустити, що він сам працював в обмеженнях, що сам і встановлював. Тому цей розділ вкрай важливий для пошуку методу дослідження реальності Демокріта.

Формування уявлення про реальність у Демокріта чудово синхронізується з усім його вченням загалом. Він зміг пояснити природу наших почуттів, використовуючи своє уявлення про атоми та порожнечу. Сам факт того, що натурфілософ серйозно заглиблювався у питання наших чуттів є достатньо неочікуваним. Натурфілософи неодноразово критикували людські чуття ще до Демокріта, але конкретних, глибоких роздумів про природу почуттів, спосіб їхнього функціонування, або не збереглося, або взагалі до Демокріта не було. Хоча ця першість не була занадто вигідною для Демокріта, бо його погляди, як і з атомами, були надто просунуті для тогочасних мислителів. Арістотель, у трактаті “Про чуттєве сприйняття”, критикує філософа за те, що він стверджує, що все, що взагалі здатна сприймати людина, вона сприймає на дотик: “Democritus and most of the natural philosophers who treat of sense-perception proceed quite irrationally, for they represent all objects of sense as objects of Touch. Yet, if this is really so, it clearly follows that each of the other senses is a mode of Touch; but one can see at a glance that this is impossible” [12, p. 10]. “Демокрит і більшість натурфілософів, які розглядають чуттєве сприйняття діють досить ірраціонально, бо всі об'єкти чуттєвості вони представляють як об'єкти дотику. Проте, якщо це справді так, то з цього ясно випливає, що кожне з інших відчуттів є різновидом дотику; але з першого погляду видно, що це неможливо” (переклад з англійської мови мій). Арістотель дуже легко відкидає тезу Демокріта, ігноруючи той факт, що вона насправді має свою, хоча і дуже неочевидну, логіку. Справді, коли неможливо довести дещо емпірично — зловити фотон, чи побачити своїми очима атом, легко критикувати подібні вчення навіть без доказової бази, без

контраргументації, але тут Арістотель помилявся, а Демокріт, хоч і не витримував критику на той час, все одно наразі, відносно сучасних уявлень, виявляється правим.

Демокріт якимось чином зрозумів, що ми буквально маємо отримати, доторкнутися очима до часточок, до хвиль, щоб сприйняти їх і тоді ми отримаємо інформацію про предмет. Якщо не буде цих хвиль, то і сприйняти ми нічого зором не зможемо. Демокріт абсолютно правильно стверджує, що ми бачимо хвилі, “витікання”, що йдуть від предмета: “Не следует и слушать о таком «образе», как тот, что существует, по учению Демокрита или Эпикура, или каким был «образ» Эмпедокла: ведь, по его словам, от каждого из отражающихся (в наших глазах) предметов исходят истечения, они, будучи как бы картинами, удобно входят в наши глаза” [4, с. 308]. “Не слід і слухати про такий "образ", як той, що існує, за вченням Демокріта або Епікура, або яким був "образ" Емпедокла: адже, за його словами, від кожного з предметів, що відбиваються (в наших очах), виходять витікання, вони, будучи немов би картинами, зручно входять у наші очі” (переклад з російської мови мій). цікаво вбуло лише дізнатися, чи він розумів, що зазвичай предмети ми бачимо завдяки посередництву світла, яке ці предмети самі зовсім не обов’язково генерують? Проте, на жаль, достатньої кількості інформації, щоб дати остаточну відповідь на це питання, не зберіглося, залишається лише припускати, що міг думати Демокріт.

У тому ж фрагменті трактату Арістотеля, виявляється, що розрізнення кольорів та смаків Демокріт також вважав суб’єктивним, тобто він вважав, що насправді існують просто атоми різних форм, а ми вже відчуваємо та описуємо ті чи інші їхні комбінації: “...as Democritus does with White and Black; for he asserts that the latter is [a mode of the] rough, and the former [a mode of the] smooth” [12, p. 10]. “... як це робить Демокріт з білим і чорним, бо він стверджує, що останнє є [різновидом] жорсткого, а перше -

[різновидом] гладкого...” (переклад з англійської мови мій). Ми би зараз, звичайно, підкоригували його, сказавши, що тут скоріше питання у щільності та швидкості атомів. Проте Демокріт все одно надзвичайно наближається до суті речей, як ми її побачили лише за дві тисячі років. І справді, всі наші органи чуттів не так важко трактувати подібно. Демокріт знову виявляється правим. Коли ми щось чуємо, наші барабанні перетинки сприймають звукові хвилі це ті самі відчуття атомів, їхнього коливання. Із дотиком теж дуже схоже — ми доторкаємося до предметів, коли ми відчуваємо атоми, певний спротив, тоді стверджуємо, що доторкнулися до чогось. Так само зі смаком та зором. Всі наші чуття справді працюють за фактично одним принципом, можливо із невеликими варіаціями. Також треба помітити, що хоч Демокріт і міг вважати, що ми буквально доторкаємося своїми атомами інших атомів, відповідно до надбань сучасної науки, матерія хоч і дійсно складається з атомів, але вони ніколи не стикаються один з одним. Чим ближче вони один до одного, тим більше сила відштовхування, принцип, подібний до того, що можна помітити між сильними магнітами. Те ж саме відбувається і з тілами, бо тіла із цих же атомів і складаються. Тобто хоч ми все сприймаємо на дотик, по-суті, ми ніколи нічого не торкаємося.

Далі, у тому ж трактаті, Арістотель починає обмірковувати нескінченну подільність чуттєвого: “Again, since figures are infinite in number, savours also should be infinite; [the possible rejoinder - “that they are so, only that some are not perceived” - cannot be sustained] for why should one savour be perceived, and another not?” [12, p. 11]. “Знову ж таки, оскільки форм нескінченна кількість, смаки також повинні бути нескінченними; [можлива репліка - “це так, тільки деякі з них не сприймаються” - не витримує критики], бо чому одні смаки повинні сприйматися, а інші ні?” (переклад з англійської мови мій). Тут він знову приходить до позиції Демокріта. Він стверджує, що якщо будь-яке тіло нескінченно подільне, то і

чуттєве, те що ми сприймаємо чуттями (колір, смак, запах, тяжкість, шум, холодне, гаряче, легке, тверде, м'яке) має бути нескінченно подільне. Але він розуміє, що це логічно неможливо. Тому він стверджує, що неможливо, щоб ми бачили щось біле, але воно не мало величини. Тут Арістотель нарешті наближається до саме Демокрітового розуміння стану речей та його опису чуттів. Ми здатні відчувати сукупності атомів, але атоми окремо ми не здатні відчуті, лише осягнути розумом, думкою. Він приходить саме до того твердження Демокріта, яке стверджує, що все складається із атомів, але атоми ми відчуті ніяк не можемо, а можемо відчувати лише тіла, що із цих атомів складаються. Так, ми здатні математично ділити тіла до нескінченності, але наші органи чуттів мають певні обмеження, нам потрібно, щоб тіло складалося із певної мінімальної кількості атомів, щоб ми взагалі його сприйняли. Це розумів, із цим змирився та логічно вбудував у своє вчення Демокріт, але Арістотель вже встиг відкинути бачення чуттєвого Демокрітом, тому сказав, що питання про нескінченну подільність чуттєвого важке та вирішити його не вдається, воно хоч ніби і розв'язується Демокрітом та його послідовниками, але ні, їхнє бачення вже спростовано.

Далі Арістотель роздумує про особливості розповсюдження світла, звуку та запаху цілком в рамках вчення Демокріта. На думку Лур'є, Арістотель дуже багато брав зі вчення Демокріта, фактично все, що на його думку не застаріло, він бачить дуже багато кореляцій між вченнями двох філософів: “Уже древние обратили внимание на то, что у Платона встречаются учения Демокрита, но ни разу не упоминается его имя. Поэтому вполне естественно, что Аристотель часто излагает взгляды Демокрита и в тех случаях, когда он вовсе не называет имени автора или когда он говорит о «некоторых» естествоиспытателях, «считающих, что мир не имеет начала», и т. п. Часто отрывок, приведенный у Аристотеля без имени автора, встречается у другого писателя как отрывок Демокрита;

иногда комментатор Аристотеля указывает, что учение, приведенное Аристотелем без имени автора, есть учение Демокрита” [4, р. 10]. “Уже древні звернули увагу на те, що у Платона трапляється вчення Демокріта, але жодного разу не згадується його ім'я. Тому цілком природно, що Аристотель часто викладає погляди Демокріта і в тих випадках, коли він зовсім не називає імені автора, або коли він говорить про "деяких" природодослідників, які "вважають, що світ не має початку", тощо. Часто уривок, наведений у Аристотеля без імені автора, зустрічається в іншого письменника як уривок Демокріта; іноді коментатор Аристотеля вказує, що вчення, наведене Аристотелем без імені автора, є вчення Демокріта” (переклад з російської мови мій). Сам Лур'є навіть стверджував, що відшукування позицій, що Аристотель запозичував у Демокріта, є одна із найважливіших частин його дослідження: “Демокрит был крупнейшим из предшественников Аристотеля, у которых последний заимствовал все то, что, по его мнению, еще не устарело. Понятно поэтому, что Аристотель использовал Демокрита больше, чем других ученых. Отыскание учений Демокрита у Аристотеля — одна из важнейших частей моей работы; конечно, обнаруженные мной заимствования — только незначительная часть всех имеющихся” [4, р. 10]. “Демокріт був найважливішим із попередників Аристотеля, у яких останній запозичив усе те, що, на його думку, ще не застаріло. Зрозуміло тому, що Аристотель використовував Демокріта більше, ніж інших учених. Відшукування вчень Демокріта в Аристотеля - одна з найважливіших частин моєї роботи; звісно, виявлені мною запозичення - тільки незначна частина всіх наявних” (переклад з російської мови мій).

Коментуючи трактат “Про виникнення та знищення” Аристотеля, Іоанн Філопон стверджує наступне: “Сторонники Демокрита, как говорит Аристотель, считают всякое представление истинным и думают, что всякая вещь такова, как она кажется. Но некоторые люди имеют об одной и той же

вещи противоположные представления. Им удалось, однако, исходя из своих предпосылок, спасти свое утверждение, по которому такие (противоречащие друг другу) представления об одном и том же предмете истинны. Они приняли, что формы элементов бесконечны по числу” [4, С. 311-312]. “Прихильники Демокріта, як каже Арістотель, вважають, що деякі люди мають про одну й ту саму річ протилежні уявлення. Їм вдалося, однак, виходячи зі своїх передумов, врятувати своє твердження, за яким такі (такі, що суперечать одне одному) уявлення про один і той самий предмет істинні. Вони прийняли, що форми елементів нескінченні за кількістю” (переклад з російської мови мій). За попередніми фрагментами відомо, що Демокріт не стверджував, що істинне знання нам абсолютно недоступне, він лише казав, що воно важкодоступне, що наші чуття не здатні побачити світ таким, яким він є, лише наша думка здатна це зробити. Також Демокріт стверджував, навіть наполягав на тому, що істинно лише те, що існують атоми та порожнеча, усе інше — суб’єктивне, не істинне. І тут раптом виявляється, що ті ж послідовники Демокріта кажуть, що істинне — це те, що нам здається, що ми чуттєво сприймаємо. Очевидне протиріччя у цих двох позиціях одного вчення, однієї логіки. На слабкість подібної позиції одразу вказує Філопон, він помічає, що може бути так, щоб люди мали протилежні уявлення про одну і ту саму річ. Але виявляється, що послідовники Демокріта таки змогли виправдати цю позицію, довести, що протилежні уявлення про один і той самий предмет можуть бути істинними. І вони справді змогли знайти абсолютно логічне пояснення, яке не суперечить їхній теорії загалом. Вони сказали, що існує нескінченна кількість форм елементів, вони змінюють своє положення залежно від відстані між ними та споглядачем та часом, що минає: “Так, шея голубя, когда на нее падает луч солнца, производит впечатление самых различных цветов: в зависимости от того или иного положения глаз она кажется одним темно-зеленой, другим — золотистой, третьим — черной, а другим — других цветов” [4, с. 312].

“Так, шия голуба, коли на неї падає промінь сонця, справляє враження найрізноманітніших кольорів: залежно від того чи іншого положення очей вона здається одним темно-зеленою, іншим - золотистою, третім - чорною, а іншим - інших кольорів” (переклад з російської мови мій). Так само, як мед комусь здається солодким, а комусь — ні. Питання лише перспективи, яку ми займаємо — усе може змінюватися та здаватися прямо протилежним самому собі. Найголовніше — розуміти універсальні принципи, які не змінюють від контексту, перспективи, особи, що споглядає події. Тобто послідовники Демокріта не заперечували, що люди справді відчують те, що відчують. Тобто істинно, що одній людині мед видаватиметься солодким, а іншій — ні. Люди не брешуть, вони відчують те, що відчують у цих випадках. Питання лише в тому, яким є об’єкт поза нашого сприйняття, бо те, що мед нам здається таким чи інакшим, не змінює консистенцію меду. І набагато важче відповісти на питання про те, яким є дещо поза нашим суб’єктивним уявленням про нього, хоч би наше суб’єктивне істинно нам здавалося, як здавалося, це не сильно наближає нас до реальної картини світу. На цьому пізніше і виникає розрізнення об’єктивного та суб’єктивного. Не йдеться про те, що суб’єктивне — це тоді, коли людина бреше. Суб’єктивне — це те, як людині істинно уявляється світ, а об’єктивне — це те, яким світ не уявляється, а є сам собою.

Таким чином послідовники Демокріта гарно показали, що істину можна знайти по-різному, тому потрібно знати, яку в конкретному випадку потрібно шукати. Та що описує уявний світ, та реальний.

До розмислів Арістотеля та Іоанна Філопона про особливості вчення Демокріта та його послідовників додає і своє бачення Аецій. Філософ стверджує, що Левкіпп та Демокріт взагалі у своїй концепції нічого нематеріального не уявляли. За Аецієм, атомісти вважали, що не тільки душа, а й навіть думки та відчуття є змінами тіла: “Л. и Д. считают, что

ощущения и мысли — это изменения тела. . . Л., Д. и Эпикур считают, что ощущение и мысль имеют место, когда извне проникают, «образы»: ведь ни к кому не приходит ни ощущение, ни мысль без того, чтобы в него не проник «образ» [4, с. 312]. «Л. і Д. вважають, що відчуття і думки - це зміни тіла. . . Л., Д. і Епікур вважають, що відчуття і думка мають місце, коли ззовні проникають, «образи»: адже ні до кого не приходять ні відчуття, ні думка без того, щоб у нього не проник «образ» (переклад з російської мови мій). Тобто, якщо вірити Аєцію, Демокріт вважав, що людина здатна міркувати, формувати думки, лише завдяки зовнішньому досвіду. Можна логічно вивести, що за концепцією Демокріта, людина, що не могла би нічого відчувати, не могла би і мислити. Тобто вона би не отримувала жодного досвіду. І навпаки, чим людина більше відчуває, чим вона має досконаліші чуття, тим більше і глибше вона формуватиме думки.

Проте також у вченні Демокріта присутня позиція про те, що чуття не дають глибокого пізнання світу. Про це йшлося дещо раніше, за цим вченням, навіть найдосконаліші органи чуття людини не можуть проникнути у ті глибини, таємниці природі, які здатний осягнути розум. Не просто сприйняття інформації, а якість опрацювання цієї інформації, за Демокрітом, здатне як вивести на більш високий рівень розуміння природи, реальності загалом, так і навіть привести до істини. Проте все одно, хоч ми і здатні прийти до істини лише завдяки роботі розуму, роздумам, думці, самий поштовх до думання, матеріал для думок, надається нам нічим іншим, як нашими чуттями, тим, коли образи предметів таки доходять нашої свідомості, навіть якщо вони виявляються дещо викривленими або не абсолютно точними через вади нашого сприйняття, через нашу суб'єктивність.

То що ж можна винести із цього розділу такого, що могло би допомогти нам краще зрозуміти те, як мислив Демокріт і те, як він розглядав реальність, якою вона видається людям і якою вона насправді є?

1. Він розділяв світ, яким він є та те, яким він видається людині. Він дуже чітко окреслив визначення того, що ми би зараз назвали об'єктивним та суб'єктивним. Це вкрай важливо, бо ми точно можемо стверджувати, що Демокріт усвідомлював обмеження людських чуттів, значить, очевидно, він шукав способи ці обмеження обійти.
2. Він знайшов спосіб дістатися якщо не істинного, то принаймні вкрай перевіреного, максимально, як ми сказали би, об'єктивного знання. Розуміючи, що все, що ми знаємо, ми отримуємо завдяки органам наших недосконалих чуттів, філософ звернув увагу на єдине, що може допомогти нам побачити справжню реальність — розум. За Демокрітом, саме розум дає нам змогу перетворити туманні образи реальності, які нам дають чуття на щось вартісне, на щось, що може бути корисним, бо відповідатиме реальному стану речей. За його вченням нам доступне істинне знання, але для його отримання треба натренувати розум, бо тільки він має шанс досягти істини.
3. Демокріт вважав усе матеріальним. Він був людиною досвіду і логіки, явно видно, що він ніколи не працював би із теоріями, що не мають ніякого відношення до матеріального світу. Чуття, душа, розум — усе це в межах його вчення є конкретно матеріальним і змінним, при контакті з іншим матеріальним. Це також корисне, вкрай продуктивне уявлення. Явно видно, що Демокріт був сконцентрованим суто на роботі з тим, із чим він може взаємодіяти. Усе теоретичне, духовне, нематеріальне його не цікавило, бо було непрактичним.

В межах пошуку, реконструкції методу дослідження світу Демокрітом ці свідчення являють собою важливу та корисну базу.

РОЗДІЛ II. СПРОБА ВІДТВОРЕННЯ АТОМІСТИЧНОГО МЕТОДУ

2.1 Дослідження фрагментів Демокріта

Незважаючи на те, що існує багато праць, які компілюють і перекладають вцілілі фрагменти творів Демокріта, прогалина в розумінні методу дослідження світу, який використовував Демокріт, все ще є і вона вельми значна.

Одним із основних обмежень існуючих робіт є те, що вони, як правило, зосереджуються на фактах: ідеях та теоріях Демокріта, а не на його методологічному підході. Хоча, насправді, можливо почерпнути деяку інформацію про його метод зі збережених фрагментів, наприклад, про його акцент на спостереженнях та емпіричних доказах, навіть попри те, що ми, імовірно за все, не отримуємо повної картини того, як він досліджував природний світ.

Усі описані вище проблеми виникають через те, що багато зі збережених фрагментів дуже фрагментовані і роз'єднані, це ускладнює послідовну реконструкцію ідей і методу пізнання Демокріта. Крім того, деякі зі збережених фрагментів є свідченнями з других рук, написаними пізнішими авторами, що ще більше ускладнює наше розуміння методу Демокріта.

Нарешті, варто зазначити, що Демокріт жив понад дві тисячі років тому, і значна частина його праць була втрачена з плином часу. Радше за все, деякі з його праць, присвячених методу дослідження світу, якщо вони взагалі були, просто не дійшли до наших днів.

Вивчення методу пізнання світу Демокріта є далеко не найрозкритішою темою серед дискусій та робіт дослідників античної філософії. Хоча існує загальний консенсус, що Демокріт був емпіриком,

який надавав великого значення спостереженням і досвіду, про те, як він досліджував світ природи, ще багато чого належить дізнатися.

Один з підходів до розуміння методу пізнання Демокріта полягає в детальному аналізі збережених фрагментів його творів. Наприклад, у книзі “Демокріт” Лур'є, в межах коментарів, торкається теми метода Демокріта, спираючись на збережені фрагменти його творів, щоб реконструювати його підхід до дослідження природного світу. Із коментаря Суди у роботі Лур'є: “Он разделяет все существующее на то, что “существует”, и то, что “существует в силу необходимости” [4, с. 230]. “Він розділяє все існуюче на те, що “існує”, і те, що “існує в силу необхідності” (переклад з російської мови мій).

В цілому явно прослідковується зосередженість Демокріта на поясненні природних явищ з точки зору поведінки та взаємодії атомів і знаходженні певних послідовностей, закономірностей, розвитку та, в кінцевому випадку, активному застосуванні теорії детермінізму. Тому загалом філософія Демокріта і будується на емпіричних доказах. Хоч він і усвідомлював обмеженість наших чуттів, він також розумів, що просто потрібно коректно обробляти отриману таким чином інформацію, що розум має змогу виправити помилки, допущені органами чуттів, про це йшлося у попередніх розділах.

Однак, як зазначалося раніше, вцілілі фрагменти творів Демокріта часто дуже фрагментовані і розрізнені, що ускладнює комплексну реконструкцію його методу пізнання. Це змушує поставити під сумнів можливість повноцінного віднайдення методу Демокріта, тим паче його детальне дослідження та повноцінну розробку.

Порівнюючи метод пізнання Демокріта з методами пізнання інших філософів, є можливість краще зрозуміти ширший інтелектуальний контекст, в якому він працював, і те, як його ідеї та метод вплинули на його сучасників.

Насамкінець, з появою нових відкриттів і методів аналізу, цілком ймовірно, що наше розуміння методу пізнання Демокріта буде продовжувати розвиватися і поглиблюватися в майбутньому.

2.2 Дослідження Чотирьох книг Псевдо-Демокріта

Чотири книги Псевдо-Демокріта — це збірка текстів, які раніше приписували давньогрецькому філософу Демокріту, відомому своїми роботами в галузі натурфілософії. Однак зараз широко визнано, що ці тексти були написані не Демокрітом, а невідомим автором або авторами, звідси і назва “Псевдо-Демокріт”. Тексти були написані грецькою мовою і датуються приблизно 1 або 2 століттям нашої ери.

В межах дослідження вчення Демокріта, його методу вивчення світу, з-поміж іншого, зайвий шанс отримати певну інформацію насправді не буде зайвим. Оскільки говорити про метод пізнання Демокріта важко, інформація про нього зберігається лише у рідкісних натяках, про що йтиметься далі у роботі, можливість отримати додаткову інформацію від тих, хто міг наслідувати його вчення є вельми перспективним заняттям.

У будь-якому разі, дослідження Чотирьох книг Псевдо-Демокріта є важливим та продуктивним заняттям. Якщо воно дасть свої плоди, буде можливість глибше зануритися у питання дослідження методу Демокріта. Якщо ж отримати ту чи іншу користь від цих книг не вдасться, це все одно буде вкрай продуктивною роботою, бо майбутнім дослідникам не доведеться витратити свій час на читання, дослідження цих книг.

Загалом Чотири книги Псевдо-Демокріта охоплюють широкий спектр тем, пов'язаних з алхімією, включаючи трансмутацію металів, створення штучних тварин і пошук філософського каменю. Тексти також заглиблюються в містичні аспекти алхімії, такі як віра в єдність всього сушого та важливість духовного очищення.

Незважаючи на те, що авторство цих текстів не встановлене, “Чотири книги Псевдо-Демокріта” залишаються вкрай важливим твором в межах історії алхімії та навіть філософії. Тексти дають цінне уявлення про практики та вірування давніх культур і дозволяють поглянути на розвиток алхімічних теорій і практик.

Чотири книги Псевдо-Демокріта є не лише важливим текстом для тих, хто цікавиться історією алхімії та філософії, але й проливає світло на ширший культурний, соціальний та науковий контекст часу, в якому вони були написані. Тексти відображають вірування і практики давньогрецької та єгипетської культур, які були відомі своїм інтересом до натурфілософії, містики та окультизму.

Однією з ключових тем, яка проходить через “Чотири книги Псевдо-Демокріта”, є ідея трансмутації, тобто перетворення однієї речовини в іншу. Алхіміки давніх часів вірили, що можна перетворити неблагородні метали, такі як свинець, на більш цінні метали, такі як золото. У текстах досліджуються методи і процеси, які використовувалися для досягнення цієї трансмутації, включаючи використання спеціальних речовин і застосування секретних формул і технік.

Ще однією важливою темою “Чотирьох книг Псевдо-Демокріта” є концепція філософського каменю — міфічної субстанції, яка, як вважалося, мала неймовірну силу, наприклад, здатність дарувати вічне життя або перетворювати неблагородні метали на золото. Пошуки філософського каменю були головним заняттям алхіміків протягом століть, і “Чотири книги Псевдо-Демокріта” дають цінну інформацію про містичні та духовні аспекти цих пошуків.

“Чотири книги Псевдо-Демокріта” також дають уявлення про роль жінок у давніх алхімічних практиках. У текстах згадуються кілька жінок-алхіміків, яких поважали за їхні навички та знання, зокрема Марія-єврейка, якій приписують розробку низки важливих алхімічних технік та апаратів.

“Чотири книги псевдо-Демокріта” зосереджені, в першу чергу, на темі алхімії та перетворення металів. Хоча існують певні зв'язки між ідеями, представленими в “Чотирьох книгах Псевдо-Демокріта”, та оригінальною філософією Демокріта, важливо зазначити, що тексти стосуються насамперед алхімічних практик і не заглиблюються у філософські підвалини алхімії. З них можна дізнатися багато фактичного і практичного — рецепти, інгредієнти, описи процесів приготування того чи іншого, проте знайти саме філософське в межах цієї книги буде складно. Сама її суть не розглядає теорію, спробу розібратися у тому, чому певні рецепти такі, а не інакші, чому треба виконувати дії у такій послідовності, а не в іншій. Тому, на жаль, нічого, що стосується філософії чи, з-поміж іншого, методу пізнання Демокріта, там знайти не вийде.

Вивчаючи “Чотири книги Псевдо-Демокріта”, тим не менш, може бути корисно підійти до текстів з відкритим розумом, враховуючи як зв'язки між ідеями, представленими в текстах, і оригінальною філософією Демокріта, так і унікальний внесок, який алхіміки того часу зробили в алхімію. Хоч це і не допомагає у вивченні філософії Демокріта, для вивчення саме філософії, підходів алхіміків може бути цікавим провкести зворотню операцію, те, що вони не зробили — спробувати розібратися у тому, яким чином формувалися уявлення про рецепти та методи їхньої реалізації, як на них вплинула філософія, прикладом, того ж Демокріта. Проте це скоріше тема дослідження витоків та особливостей алхімії, а не методу дослідження світу Демокріта.

Якщо підсумувати, то працюючи в межах “Чотирьох книг Псевдо-Демокріта”, можна прийти до висновку, що в цих текстах мало що можна знайти, що безпосередньо пов'язане з оригінальною філософією Демокріта. Хоча в текстах зустрічаються окремі нечіткі згадки про Демокріта та його ідеї, вони переважно зосереджені на алхімічних практиках і не забезпечують глибокого дослідження філософських підвалин алхімії.

Тому майбутнім дослідникам, які зацікавлені в розумінні філософії Демокріта, може бути доцільно шукати більш ґрунтовні джерела інформації в інших джерелах. Існує багато інших праць давньогрецьких філософів, які дають глибше розуміння ідей та переконань Демокріта, включаючи його власні фрагменти, що збереглися, а також праці його сучасників, таких як Арістотель і Платон.

Тим не менш, “Чотири книги Псевдо-Демокріта” все ще мають значну історичну та культурну цінність як вікно в практику та вірування алхіміків того часу. Тексти дають уявлення про алхімічні техніки і методи, які використовувалися в давнину, а також про соціальний і культурний контекст, в якому вони були розроблені.

“Чотири книги Псевдо-Демокріта”, можливо, і не є найбільш прямим джерелом інформації про філософію Демокріта, вони все ж пропонують цінну інформацію про світ античної алхімії і дають захоплююче уявлення про вірування і практики того часу.

2.3 Лур’є — Демокріт і індуктивна логіка

Наразі єдине і найближче наразі нам доступне дослідження, вкрай близьке до теми дослідження Демокрітом світу, є робота Лур’є, де він розбирає особливості логіки Демокріта, засновуючись на коментарях Суди та Арістотеля щодо того, яким чином Демокріта описував ті чи інші предмети та надавав їм визначення. Проте одразу треба зауважити, що терміни на кшталт “індуктивна логіка” чи “дедуктивна логіка”, використані як у межах дослідження Лур’є, так і в межах цієї роботи, не зустрічаються в оригінальних фрагментах Демокріта, вони використовуються лише для того, щоб передати деякі тези, ідеї філософа більш локанічно та зрозуміло для сучасного читача.

“Демокрит та індуктивна логіка” Лур'є є фундаментальною працею у вивченні методу дослідження давньогрецького філософа Демокріта та його актуальності для сучасної математики і науки. Насправді, можна стверджувати, що робота Лур'є є найбільш повним і глибоким дослідженням підходу Демокріта до пізнання, яке ми маємо на сьогоднішній день.

Хоча є й інші роботи, які торкаються поглядів Демокріта на індукцію та наукове дослідження, стаття Лур'є вирізняється глибиною аналізу та зв'язками, які вона встановлює між філософією Демокріта та сучасними математичними методами.

Крім того, Лур'є також критикує спосіб, у який вчені взагалі говорять про науку в Стародавній Греції, віддаючи майже всю шану Аристотелю, ігноруючи все, що він міг би взяти від таких філософів, як Демокрит. Такий рівень залучення до предмета дослідження є важливим для глибокого розуміння філософії Демокріта та її значення для сучасних інтелектуальних пошуків.

Отже, “Демокрит та індуктивна логіка” Лур'є, схоже, є найповнішим і найглибшим дослідженням підходу до пізнання цього філософа, доступним нам сьогодні.

Лур'є посилається на фрагмент, що зберігся в Суді, де Демокрит говорить, що в кожній речі є певні атрибути, які повинні існувати як частина її природи, і є інші, другорядні атрибути, які не є суттєвими для її існування, тобто первинні та вторинні атрибути: “Демокрит... делит то, что существует, на существующее и существующее как необходимое, как, например, то, что человек есть живое существо. То, что присуще всякой (особи) и всегда, то существует как необходимое [подобным образом необходимо и то, что бог нетленен], остальное же — как возможное” [3, с. 61]. “Демокрит... ділить те, що існує, на те, що існує, та те, що існує як необхідне, як, наприклад, те, що людина є живою істотою. Те, що

притаманне всякій (особі) і завжди, те існує як необхідне [подібним чином необхідно і те, що бог нетлінний], решта ж - як можливе” (переклад з російської мови мій). От приклад, щоб краще передати суть ідеї Демокріта: не всі люди лисі, але вони все одно люди, тому бути лисим для людини не обов'язково, наявність волосся на голові є вторинним для природи людини. У цьому висловлюванні міститься думка Демокріта про те, що природа речі визначається її сутнісними властивостями, тоді як інші властивості є вторинними і випадковими.

Цей фрагмент, знайдений Лур'є, дає змогу зазирнути у хід думок Демокріта і підкреслює тяглість певних філософських ідей протягом століть. Але чому Лур'є називає метод Демокріта індуктивним?

Індуктивний метод — це процес міркування, який передбачає перехід від конкретних спостережень і прикладів до загальних висновків або теорій. Це висхідний підхід до пізнання, коли конкретні спостереження використовуються для того, щоб зробити ширші висновки про світ.

На практиці індуктивний метод передбачає проведення спостережень за певним явищем чи об'єктом, виявлення закономірностей, а потім формулювання загального висновку чи теорії про природу явища чи об'єкта на основі цих закономірностей. Цей процес включає в себе накопичення доказів з конкретних випадків на підтримку ширших тверджень. Це ж описується у “Філософському енциклопедичному словнику” під редакцією Шинкарука: “Індуктивний метод — спосіб міркування, що полягає в одержанні ймовірних висновків про певні загальні зв'язки та властивості (або гіпотез про можливі причини чи наслідки досліджуваних явищ) на підставі аналізу окремих явищ” [8, с. 241].

Наприклад, якщо хтось хоче використати індуктивний метод, щоб зрозуміти поведінку певного виду тварин, він може спостерігати за групою особин і записувати їхню поведінку. Потім він міг би помітити закономірності в поведінці, наприклад, як вони взаємодіють один з одним,

що вони їдять або як вони реагують на різні стимули. На основі цих спостережень вони можуть зробити загальний висновок про поведінку виду в цілому і розробити теорію або гіпотезу для пояснення цієї поведінки.

І так стає зрозуміло, чому Лур'є зробив акцент саме на цьому фрагменті Суди і описав метод Демокріта як індуктивний. Демокріт був першим філософом, який припустив, що для того, щоб щось зрозуміти, треба спочатку дати йому визначення: “Из целого ряда высказываний Аристотеля видно, что он высоко ценил Демокрита как своего предшественника в области логики и научной методологии. Он прямо указывает, что Демокрит был первым ученым, затронувшим вопросы определения и сущности вещей в области методологии естественных наук Аристотель ставил Демокрита значительно выше, чем Платона” [3, с. 60]. “Із цілої низки висловлювань Аристотеля видно, що він високо цінував Демокріта як свого попередника в галузі логіки і наукової методології. Він прямо вказує, що Демокріт був першим ученим, який торкнувся питання визначення і сутності речей; у сфері методології природничих наук Аристотель ставив Демокріта значно вище, ніж Платона” (переклад з російської мови мій). Він вважав, що, визначивши річ, можна зрозуміти її основні властивості та відрізнити їх від другорядних атрибутів. Такий підхід дозволив Демокріту розвинути глибше розуміння складних систем, від світу природи до людських суспільств. Це цілком можна віднести до індукції. Звичайно, індукція сама собою трохи нелогічна для використання у контексті всього методу пізнання Демокріта, бо у вакуумі вона не забезпечує повного аргументу, оскільки не обов'язково доводить, що висновок є істинним. Натомість вона надає докази або підтримку висновку, які можуть бути сильнішими або слабшими залежно від кількості та якості спостережень. Щоб зробити більш переконливий аргумент, часто необхідно використовувати дедуктивні міркування, щоб зробити конкретні висновки з узагальнень, зроблених за допомогою індукції.

Хоча індукцію можна використовувати для формування аргументу, заснованого на узагальненнях і спостереженнях, часто необхідно використовувати дедукцію, щоб зробити конкретні висновки і забезпечити обґрунтованість аргументу.

По суті, індукція і дедукція утворюють цикл. Там, де потрібно взяти систему, розібрати її на частини і зрозуміти, що для неї є визначальним, а що ні, неможливо буде піти далі, якимось пов'язати набутий досвід з іншим досвідом, який може бути у людини. Тож дійсно неможливо використовувати свої знання без дедукції і здобувати їх без індукції, принаймні в більшості випадків. Але попри те, що відомо, що Демокріт працював над логікою в цілому, єдине, що можна сказати напевно — це те, що він мав конкретні знання, розуміння логічного процесу, який ми зараз називаємо “індукцією”, але чи використовував він дедукцію у своїх мисленневих процесах, чи ні, сказати напевно неможливо, можна лише теоретизувати.

ВИСНОВОК

У процесі дослідження було **визначено** основні ідеї атомістичного вчення. Вони полягають у роботі суто із об'єктивною реальністю, яка, в межах цього вчення, складається із атомів та порожнечі. Усі тези атомістів, яких би елементів їхнього вчення вони не стосувалися, узгоджуються із логікою цієї концепції.

Також було **проаналізовано** наявний спадок Демокріта. Найцікавішим в межах цієї частини роботи було дослідження особливостей того, яким чином людина сприймає світ на думку Демокріта. Головними особливостями виявилися розділення світу на той, яким його бачить людина та того, яким він є насправді, дуже близьке розрізнення до того, що ми би зараз назвали об'єктивним та суб'єктивним. Також важливим здобутком виявилось те, що Демокріт вважає, що досягнення істини можливе силами розуму, хоча розум для цього і треба відточити. І той факт, що Демокріт вважав фактично все матеріальним — душу, тіло, мислення, абсолютно все він вважав якщо не буквально матеріальним, то, принаймні, прикутим до тіла. Це знання допомогло краще досліджувати, шукати саме метод Демокріта.

Зокрема було **досліджено** “Чотири книги Псевдо-Демокріта”; у межах цього дослідження не було виявлено згадок про вчення Демокріта першими алхіміками, проте воно залишається вагомим, бо завдяки ньому дослідникам, що займатимуться Демокрітом, пошуком його фрагментів, не доведеться витратити зайвий час на пошук того, чого немає.

В даній роботі **вдалося** в доступних межах **реконструювати метод** Демокріта, принаймні вийшло звести те, що ми взагалі про нього можна сказати. А сказати про нього можна по-суті лише те, що Демокріт робить великий акцент, як ми би зараз сказали, на індукції, що для нього саме досвід є основою дослідження світу, світу, як системи, яку він індуктивно

розкладає на елементи та їх досліджує. Знову ж, індукція, дедукція, система — це все сучасні терміни, що використовуються для локанічнішого і більш чіткого вираження думок. Так от, Демокріт явно не виходив із дедукції, він не був ідеалістом, навпаки, його дедуктивні висновки базувалися на індукції, ніяк інакше. Якщо коротко — Демокріт вивчав світ індуктивно, тобто коли він стикався із чимось невідомим, він розбирав це на частини, давав визначення, тобто визначав те, що є ключовим елементом природи речі, а що є другорядним. І вже на основі цього досвіду він будував будь-які дедуктивні тези.

Окрім усього іншого, це прекрасно комбінується із загальним вченням Демокріта, яке базою має саме атоми і вже від них відштовхується для побудови загальніших уявлень про світ.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Історія філософії: Підручник / За ред. В. І. Ярошовця. – К.: Видавник ПАРАПАН, 2002. — С. 87-90.
2. Історія філософії: Словник / За ред. В. І. Ярошовця. – К.: Знання України, 2006. — С. 599-600.
3. Лурье С. Я. Демокрит и индуктивная логика. // Вестник древней истории, 1961.— С. 58-67.
4. Лурье С.Я. Демокрит. Тексты. Перевод. Исследования. — Ленинград: Наука, 1970. — 664 с.
5. Нікітін. Л.М. Вступ до філософії. — К.: Центр учбової літератури, 2021. — С. 60-86.
6. Узбек К. М. Фрагменти побудови античної науки, філософії і культури. — Донецьк: Східний видавничий дім, 2010. — С. 100-234.
7. Фрагменты ранних греческих философов. Ч. I. От эпических теокосмогоний до возникновения атомистики / Пер. свидетельств и фрагментов А.В. Лебедева. М., 1989. С. 100-177.
8. Шинкарук В. І. Філософський енциклопедичний словник. — К.: Інститут філософії імені Григорія Сковороди НАН України, 2002. — С. 235-241.
9. Anscombe G. E. M. From Parmenides to Wittgenstein. — University of Minnesota Press, 1981. — P. 1-10.
10. Aristotle. Aristotle's Physics. — Clarendon Press, 1936. — P. 149-268.
11. Aristotle. De Anima (On the Soul). — London: Penguin Classics, 1987. — P. 130-152.
12. Aristotle. On Sense and the Sensible. — Kessinger Publishing, 2010. — P. 10-30.
13. Aristotle. Generation of Animals and History of Animals I, Parts of Animals. — Hackett Publishing, 2019. — P. 150-196.
14. Aristotle. Nicomachean Ethics. — Cambridge University Press, 2000. — P. 210-259.
15. Aristotle. On The Parts Of The Animals. — Cybraria LLC, 2009. — P. 6-25.
16. Barnes J. The Presocratic philosophers. — Routledge, 1982. — P. 44-51.
17. Cooke H., Tredennick H. Aristotle: Categories. On Interpretation. Prior Analytics. — Harvard University Press, 1938. — P. 12-112.
18. Diels H.; Kranz W. Die Fragmente der Vorsokratiker (Αποσπάσματα των Προσωκρατικών). — Weidmannsche Verlagsbuchhandlung, 1959-1960. — S. 599-664.

19. Diogenes Laertius. *Leben und Meinungen berühmter Philosophen*. — Leipzig: Der Philosophischen Bibliothek, 1921. — S. 130-159.
20. Goldfarb W. *Deductive Logic*. — Hackett Pub, 2003. — P. 195-200.
21. Hacking I. *An Introduction to Probability and Inductive Logic*. — Cambridge University Press, 2001. — P. 15-16.
22. Judson L. *Aristotle's Physics: A Collection of Essays (Clarendon Aristotle Series Cas)*. — USA: Oxford University Press, 1995. — P. 122-194.
23. Lucretius. *Of The Nature of Things*. William Ellery Leonard, 2008. — P. 99-135.
24. Martelli M.; Principe L.; Rampling J. *The Four Books of Pseudo-Democritus: Sources of Alchemy and Chemistry: Sir Robert Mond Studies in the History of Early Chemistry: Sources of Alchemy and Chemistry: Sir Robert Mond Studies in the History of Early Chemistry*. — Routledge, 2014. — 302 p.
25. Mazur J. *Zeno's Paradox: Unraveling the Ancient Mystery Behind the Science of Space and Time*. — Plume, 2008. — P. 12-14.
26. O'Meara D. *Pythagoras Revived: Mathematics and Philosophy in Late Antiquity*. — USA: Oxford University Press, 1991. — P. 1-60.
27. Pierre Duhem. *The Aim and Structure of Physical Theory*. — Princeton University Press, 1954. — P. 20-67.
28. Politis V. *Aristotle on Metaphysics*. — Routledge, 2004. — P. 3-4.
29. Pullman B., Axel R. *The Atom in the History of Human Thought*. — Oxford University Press, 1998. — P. 45-80.
30. Richard Bett. *Sextus Empiricus: Against the Logicians*. — Cambridge University Press, 2006. — P. 1-30.
31. Robert Drew Hicks. *Stoic and Epicurean*. — Dover Publications, Inc., 2019. — P. 230-250.
32. Schrodinger E. *Nature and the Greeks and Science and Humanism*. — Cambridge University Press, 2014. — P. 79-80.
33. Sextus Empiricus. *Against the Logicians*. — Cambridge University Press, 2005. — P. 1-76.
34. Sextus Empiricus. *The Skeptic Way - Sextus Empiricus' Outlines of Pyrrhonism*. — Oxford University Press, 1996. — P. 57-133.
35. Simplicius, C.C.W. Taylor. *Simplicius: On Aristotle Physics 1.3-4*. Pamela M. Huby (transl.). — Bristol Classical Press, 2011. — P. 30-112.
36. Smith, Ferguson M, Lucretius. *On the Nature of Things*. — Hackett Publishing Company, Inc, 2011. — P. 29-43.
37. Storrs McCall. *Aristotle's modal syllogisms*. — North-Holland Pub. Co., 1963. — P. 55-103.

38. Taylor C. *The Atomists: Leucippus and Democritus - Fragments* (a text and translation with a commentary). — University of Toronto Press, 1999. — P. 1-21.
39. Warren J. *Presocratics (Ancient Philosophies)*. — Acumen Publishing, 2007. — P. 194-232.
40. Warren J. *The Cambridge Companion to Epicureanism (Cambridge Companions to Philosophy)*. — Cambridge University Press, 2009. — P. 1-70.
41. Whyte L. *Essay on Atomism: From Democritus to 1960*. . — Wesleyan, 1961. — P. 1-28.
42. Wilson, Catherine. *Epicureanism at the Origins of Modernity*. — Oxford University Press, 2008. — P. 243-256.